

TAFAKKUR
MONTHLY

تفکر

ناشر فعالیت های علمی-تحقیقی، ادبی و فرهنگی اقوام برادر به زبان های اوزبیکي، ترکمنی، بلوچی، نورستانی، پشه یی، شغنانی و گوری.

اسلام

نظام لفلہ او بئی اسلام تینہ
ووی الہی قانون احکام تینہ
سنہ هر رکن او فرمان شوبانہ
زې مکمل اووی نظام تینہ
(شریف الله سانبین)

دربیمه دوره، شپاړسم کال، (۹-۱۰مه) کڼه، پرله پسې (۱۴۶-۱۴۷مه) کڼه، ۱۴۰۳ ل. کال لیندۍ-مرغومی (قوس-جدی)، ۱۴۴۶ هـ. ق. کال جمادی الاول-رجب المرجب، ۲۰۲۴-۲۰۲۵ م. کال نومبر-جنوری

توپلنه کې لوټنامنه نه نقش او اهمیت (۱)

گوري

خپښودی شریف الله سانبین

توپلن او هېوادهنه مختلف ډېونامه کې لوټنامنه نه تعلیم او تربیانه فرهنگه رتې سرمایه شخنه او لگنه تسو اساسي پوهنامه پښه تینېت زې یک توپلننه او هېوادهنه هرېکې مشکلاته منز په ګاییمان او جامعا مۆخپوډمدیکه نه بکې خووهمان.

لوټنامنه نه سالم تربیه او پالاهه هر توپلننه او هېوادهنه لوټنامنه نه لو مهم، ارزش ودي او اساسي ډېو تیني زې جامعاني ښکېختي ني او هر بکې مۆخپوډمدیکه نه سبب گیریمان، نو اتې اساسي تي باید لوټنامنه نه سالم تعلیم او تربیاني او شخصیت زوټیکه ني ډېو آنکې لو توجه بي يو او اتې ډېوه کې باید لو ميز سرمایه لگنه بي يو. شیلانکې زې ایمې لوټنام تینېت زې یک توپلن او هېوادهنه ثبات، نظم او اداري تم نامنه نه سمبالکېریتته او زوټیکه تینېت. لوټنام یک سالم او حقيقي انگیزه او احساسنه ټیکه منزي کېري بمېت یک توپلن او هېواده، علم او مۆخپوډمدیکه نه لحاظي دنیا کې سیال... ۳مؤخ

او تربیانه نه بیواوه، حقیقته کې تینې توپلنني علم، تعلیم او تربیاني لو بیزالي چینیکار زانان دیمان، زې لوټنامنه تانو حقيقي مسوولیت نامانکې متوجه نه کېري تۆس. لوټنام توپلننه (جامعانه) مطلق اکثریته زوپه مېت. لوټنامنه نه اجتماعي وضعیتنه نه بکېرېکهنه او تسو نه زېنتېلیکهنه او له لؤکي اساني نامه ني برابر کېرېکهنه شخي توجه کېراوه، لوټنامنه نه اوسط عمره نه لو کېرېکهنه کوخنه او أمیدنامه زیگه مان. لوټنام توپلننه سې قشر تینه، زې تانو توپلن او هېوادهنه ایندانه زوټیکه کې وړساري او اساسي نقش لریمان. لوټ قشر طبعي روې تې ایندانه ارتباطي یا لیگاله نظر لریمان او یا بي لیگالي او ډا ودي اینداني ارتباطي أمیدنامه ني اساسي وړیسن پروگرام نامه مطرح کېریمان. (۲) دولت زوټیکه ني او ملت زوټیکه ني پړوسا کې لوټ- نامه نه نقشانکې توجه تسو ضرورت نامه پښه تینېت زې تسه نه اساسي توپلن او وطن زوټیکه ني. هر

بیمېت. اتې زې کول لوټنه کلمه یادان دیمانې، تسه پښه مطلب لوړي او شیکالي دومي تینېت. (۱) که کې بي لوټنه کلمه منز يکې اشنا بؤک، خو لوټ توپلن او جامعا کې توپلننه مۆخپوډمدیکه کې، آبادییه کې او تعلیم او تربیا کې او واري اساسي ډېونامه کې لو ډل او بیزاله مسوولیت نام لریمان زې هر مۆخپوډمدیتي (مترقي) او پېدیسن جامعاني پتې لوټنامنه نه نقش او موقف پلکيسن تارانه ګاښتي پلل تیمان. آیا شیکې برعکس هر پتې دريسن او مشکلات ودي توپلن او وطنني پتې بي لوټنامنه نه مهم او بیزاله نقش تیمان. هر توپلننه مثبت او منفي هرېکې تغیر او بدلون لوټنامنه منز يکېرېکهنه او ارتباط لریمان. تسو توپلن نامه کې زې لوټنامې کخ عمل- نامانکې اس تلې دارون بؤ، تیني لو مهم او اساسي مسایلانکې زې لوټنامنه نه سالم تعلیم او تربیاني او تسو نه شخصیت نامه ني سالم زوټیکه ني مسئله تیني، توجه نه بي تیني زې جامعا کې لوټنامنه نه سالم تعلیم

لوټنام (خوانان) یک توپلن او جامعانه لو مهم قشر- تینه او ووی یک پل بیسن باتي تیني زې لوټنام هر توپلننه (جامعانه) ډاکانه تیر زانان دیمېت او هر توپلننه، منطقانه، تاننه او وطننه هر بکې بدلون لوټنامنه رتې ګېنټان دي تینه، زې لوټنامې دنیا کې لو ډل ډل انقلاب نام او تغیرنامه آني تون، زې لوټ- نامه نه نقش او اهمیت توپلن او جامعا کې مهم او اساسي زانان دیمان. پوده مي اسه پښه زې جامعا کې لوټنامنه نه نقش او اهمیتې پل تلام لازم تیه زې اول لوټنه (خوانه) معرفي کېم:

لوټنه پیاووه

اول کؤخیمېم زې اسه پل او واضح کېرېم زې لوټنه کلمه پښه امه نه مطلب اتې لوړي او شیکالي دومي لوټنام تینېت. که کې بي امه نه ولسي فرهنگه کې لوټنامنه نه کلمه یکؤله ټېکؤره نامانکې استعمال بیمان، خو حقیقته کې ووی یک عام کلمه تیني زې دومي یعنې ټېکؤره نام او ټېکؤري نام اتې کې شامل

ابوریحان البیرونی نین دۆرموش یۆلی و اۆنین علمی ایش لری (۲)

ترکمنی

محقق نوریاغدی نور

۲- ابوریحان البیرونی نین علمی ایش لری

بیرناچه علمین آتہ سی و غورؤجی سی حساب لانان ابوریحان البیرونی ریاضی، تاریخ، جغرافیه، ستاره شناسلیق، فلسفه، طب، فارماکولوژی، انتروپولوژی (انسان بیلیمی)، جیولوژی، سوسالوژی (جمعیت بیلیمی یعنی جامعه شناسی)، اتنولوژی، فیلولوژی، اؤسؤملیک لر بیلیمی (گیاه شناسی)، فزیک، کیمیا، طبیعت بیلیمی، دین لر تاریخی، ادبیات، کارتوگرافی (علم نقشه کشی) علم لری بویونجه ۱۵۰ دن غوراق اثری و علمی ایشی میراث غالدیریپ دیر (گۆنی و قورقماز، ۲۰۱۶: ۲۶). اۆنین "قدیمی خلق لاردان غالان یادگارلیک لر"، "هندوستان"، "منرالوژی"، "جیودوزی" یالی ایری اثرلری شۆلاره دگیشلی دیر (محمد جانوف، ۲۰۱۷: ۹۷). بؤ یازان اثرلریندن، یتیمیشی ستاره شناسلیغه، یگیرمه سی ریاضی علمینه، اؤن ایکی سی جغرافیه و جیودوزی علم لرینه، تۆردی سی منرالوژی علمینه، بیر سی فزیک علمینه، ینه بیر سی فارماکولوژی علمینه، اؤن باشی سی تاریخ و اتنولوژی علم لرینه، تۆردی سی فلسفه علمینه و اؤن سکیزی ادبیات علمینه دگیشلی دیر (آچل اوه، ۲۰۲۲: ۲۲). اول، ۱۷ یاشینده علمی ایش لرینه باشلاپ دیر و ۲۲ یاشینده ایلکینجی بۆلۆپ یرین شکیلینی (کره زمین) یاساماغی باشاریپ دیر. اول، بیرناچه دیلی اۆرنیپ، اول دیل لرده علمی بارلاغ و علمی ایش لرینی اؤنگه سۆریپ انچمه اثر یازیپ دیر. اول، خوارزمین بای کتابخانه لارینده عرب و یونان دیل لرینده یازیلان علمی اثرلری اوقۇیۇر. عرب، فارس، یونان، سانسکریت و عبری یالی دیل لرینی غوی بیلن بیرونی ۲۷ یاشینده و جورجان کۆشکۆنده خدمت ادن دورینده "العصر الباقیه عن القرون الخالیه" (قدیمی خلق لاردان غالان یادگارلیک لر) آتلی کتابی نی عرب دیلینده

شغنانی

خاط نقشت سابقه

سرمحقق خیرمحمد حیدری

هیروغلیف علومه یین ات چینایی اندپنبه نگارعلومه یینپن پېذاذېخ. لۇقد او اردگاپ ادې دېق دستگاهېن نزدیکی دندی یدی یی علومه ته یی معنی یایی صدا نېسۇن ديد(۳). رسم الخط شروع ستاو اولین انسۇنېن ادې غارېن اندېن زنده گې خه چۇرج، هرچیزاندېن وی رسم تیؤجت بشراول نقشیشېن هرزف تی یین گاپ خه ذاج، خوفکرات خیالېن هرچیزت رسم (نقش) چیدتی هرچردت دفينج ات فأمۇنچېن. پس اس دی خاط اریگه مرحله دېدد. دم خاط ته علومتی یا Ideogramme (آیدیوگرام) لۇقېن. دم خاط اند هزرات نۇم(اسم ذات) ات معنی نۇم (اسم معنی) اند علومت فذج ات یی چیز ی اندوی صؤرت امباج اس وی مخصوص علومتېن کار زانېج. پس اس دی مرحله خاط الفبا شکلی خرد انجۇفج. دم الفبا انددم هر حرف اند وم مخرج یا صامت ات یا مصوت. اکدی رقم ته اس حرفېن ترکیب یا یکجا ستاو کلمه جۇرسۇد. خاط اصل پېذاین دنیا تیردۇنشمدنېن بین ارد مختلف نظریات. اکدی تی الاقېن لۇقېن خاطېن سؤمری یېن ایجاد چۇرج ات تکاف (سفلی) بین النهرین اند اختراع سخ ات آشۆری یېنېن ومند اصلاحات چورج. آسۇن ترین ات قدیمترین فنیقی خاط ته قدیم دنیا الفبا حساب سۇدات لیث مهم خاطېن مثل: آرامی، عبری، سریونی، یونونی، لاتینی، سۇنسکریت، پهلوی ات عربی یین اس ومند به میون یتج(۴). حماسی داستۇنېن ادې افغۇنستۇن همېنبا وېف مرکز خه فذج خاط پېذانېن پی دېۇن (دیوان) نسبت ذاج. وېف وختېن اند پېشدادی یېنېن بلخ اند پاتنبایی چۇرج، بېگۇ نه یین ات دینمېن، اس وی جمله سومری یېن به حساب یدېن. ید علمی تحقیقات قتیرنېسۇن ديد ادې الفبایی... ۲

باید لۇقج سۇد ادې خاط یا الفبی یکبارت اختراع یاپېزانه سخ ات دس مس فکرمأسۇد، ادې دمېن (خاط) یی ذو اری. نفرچۇر چۇرات ترهرطرفت یدتیخ. یادسگه فکرسۇد، ادې هرقوم خرد خاط یا الفبی جۇر جت دگه یېن اردی یاذوم ذاج. یدمس فأمچ سۇد، دنیاتی هرخۇند خاط خه بشراندوی پندارات فکرسادأ رقم تی نش خه سذج، اکس دندی خاط سربلند چۇر. وختا اولین بارانسۇنېن یکدگرقتیرارتباط انجاقېن، کۇشېن کنېن، ادې خواندېنسأین ات فکرېن یی رقم نی. یی رقم تی یکدیگرارد فأمۇنېن. دی مقصد به ذست فېداوارد ساده ترېن کار ید فچ، ادې خوفکرات خیالاتېن تخته سېد، مغاره، دېوال یادگه چیزتی رسمېن چۇرج. پس لۇقدواوبافت، ادې دنیاتی قدیم ترین خاط نقشت وأدرسمې ادې وی زمۇن مردمېنېن خوفکرات اندېنبا نېسۇن دېدجهت نقشج. اکدی رقم خاط آستأ آستأ پېذا ذېخ(۱) خاط تعریف: خاط یی کاچار(وسیله) ادې بشراندوی فکرات گاپ دېد، وېنتاوت صؤرت قراردادی نېسۇنه یین قتیرپایدارات دۇمدارکبنت. بشر- زنده گی تاریخ اند زیات وختېن دگه یین ارد خومقصد ات مرؤم فأمۇنتاوت فقط صدایین ات اشاره یېنېن فچ(۲) زانهای مردم جهان کتاب اند نسیام ادې، انسۇنېن اند وېف فکرات اندېنبا حفظ چید جهت گاپ وېف طبیعت اند فذج. بعضی کارېن اس قبیل درخت پۇست پاره چید(شگافتن) یی رقم خاط به حساب یتج ات لپ تېرت یدرقم خاط خوجایی نقاشی ارد خالی چۇرج. دی نتیجه اندی همېنه گی ضرورت جهت یی چیز صؤرت یی جۇندراند انسۇنېنېن کۇشېن چۇرج ادې نقشېن سادأ کنېن ات بعدتر اصلی خاطېن تېثرد، یا نمادېنېن شروع چۇرج، ادې وېف اساس تی قدیمترین فأمچن خاط دستگاهېن مثل: مصری

به نام خداوند لوح و قلم

د سرمقالې پر ځای

پشه يي

اجواس داستان (۲)

مم فقير نه پله ياريم او اړستم مخچولا کاکم فقيرنتا جاگي خانقا او مشهور خبرستاني شن جمعه دوسه خبرستانېگه پوا ميگم خبر مردا زندگي او مرگ انتي متوجي بېک اعلام لاييم شي او زيات فقير مزاج دوستنه پله ديدن اولشچالي کغاکم گي اي دواس نېوي اچس اېگه خبري ورېنچ گلاتي نېگه مچېنچ اما اېگه ملنگي چنتاني پلاستېک خلتا کنه گن کوچيا کوټه وي او وپلو نشاورېنچ گلا پورا پوښه چېن ورېنجه پلو نشا چونېگه چېچېن مم دستي مي انتي مېگم توبه ملتنا مينا کاکي ملنگي جواب دېگم مولاگم تو ورېنجه استاي پازاب آبي او خپا کېوی آبي او کتم که گن تو ورېنجه کوېک ايانا دېگي مم تانک عالم کده چم ملنگ گمگه ازېک او مي گن بابا دم (ع) سلام گوم دانا شربدي جنتي نبوا آس الله س اجازا دغېر گي شيطني بي بي هوا پندای کنه چا چتن که او گومدانا ای چان امه او آگمان او ورېنچ به اېته او پلونشايه شره بکار پنيانگ او پچېل گلایه اتیانگ بيل لبل نه گريانگ مم مېس اغت اړېک پلاو ارام بگم گي وري ورېنجه انتي ضرر نه پولا گي راستي مېخول بېک اوونا پلونشايدي ورېنچ آرام او تبيل مفت خور بېنچ ----- له رنگ ورېنچ ای رنگ او پلو گي شامېک رنگ داريانگ دو وري شامېک او شونېک ربزي گي ته اوې او مایه دوپانا گولنگ چربو دېن گوراگن شمار او گنه تي ميلون دي بوشي مينا زندگي او اتفاق کوچه الله س حکمت او قدرتي تر لشن گوريا حد او حدودی معلوم گي ورېنچ لم او چنتي ورېنجه اوښتېگه اېتا نه باگن اگه اېنچ ايدم وېټو پايي وړی. اوه پياگن حتا مارېگن او منجال نېگن مينا نظام او اتفاق انتي هيران درياگم بو زخمت کش مخلوق الله س پيدا کېوی آس او مم ملتنا تقريباً کاوسال بياگن چېچال او

بررسی وضعیت زبان اوزبیکهای افغانستان در سده پانزدهم...

اوردوی خانهای دیگر آلتین اردو (اوردوی طلايي) و آهسته-آهسته قبیله های مکمل نیز بنام «اوزبیک» ها یاد گردیدند. پس از سده پانزدهم میلادی همه مردم تورک و تورکی زبان شرقی «اوزبیک» نامیده شدند. به نوشته مؤلفان "تاریخ زبان ادبی اوزبیکي" در سده ۱۳-۱۴ میلادی با تشبث و فرمان خان آلتین اوردو (اوردوی طلايي) اوزبیکي خان تمام اقوام تورکی (قېچاق) ساکن دشت قېچاق به نام "اولوس جوجی" نه بلکه به نام "اولوس اوزبیک" یاد شد. از همان تاریخ به بعد تمام ساکنان آن سرزمین به نام اوزبیکي یاد گردید.

مورخان عهد تمور مانند: شرف الدین علی یزدی، نظام الدین شامی و دیگران دولت و مردم قلم رو خانان آلتین اوردو (اوردوی طلايي) را «اوزبیکها» نامیده اند. چنان که، یزدی در ظفرنامه هنگام شرح سفارت ۱۳۹۷ م. تیمور قتلخ (خان اردوی طلايي) سفرای رسیده را «اوزبیکها» نامیده است.

امیرعلی شیر نوایی در مثنوی «سداکندری» خمه اش واژه «اوزبیک» را به مفهوم قوم یا قبیله به کار برده است. یانا یوز مینگ اوزبیک مغول بیر لازم یوز ایلیک مینگ اول ساری قلماق هم یانا منگغیت اوزبیک بیله پانداشیب ایکی زلفدیک یوزلاری چیرماشیب کوموش دیک یاروق بارچه نینگ کوهه سی باش اوزره دو بولغالاری چرکسی الار یانیدا ماوراءالنهر اییلی ایکی رود اراسیداغی شهر ایلی

باید گفت که تا پایان سلطنت امان الله خان شمال افغانستان رسماً بنام «تورکستان» یاد شده است. چنانکه، در سراج التواریخ ملا فیض الله کاتب مناطق مذکور به نامهای توکستان جنوبی، یا تورکستان صغیر و تورکستان یاد شده است.

همچنان در نظام نامه سال ۱۳۰۲ ه. ش زمان امان الله خان نیز این منطقه «تورکستان» نامیده شده است. جالب است که در همین زمان، کشور ما تا چندی بنام «افغانستان، خراسان و تورکستان» و پس از چندی با حذف شدن واژه خراسان، به شکل افغانستان و تورکستان و بالاخره هم با حذف واژه تورکستان، به نام سچه افغانستان یاد گردیده که تا امروز باقی است. ... ادامه دارد

خأط نقشـت سابقه...

رسم الخط اس سومری یېن پی مدیا، فارس ات هند فریچ ات اس پېدند تراغونستون یتچ. گرچی سومری یېنېن جنوبی بین النهرین اند (عراق امروزی) زنده گی چوړچ، خأطېن مدت ها پېش فأمچ، اما وم (خأط) پېذايېن وېف بېن ارد ۳۵۰۰ سال ق-م نسبت ذېن ات پف حرفېن مېخ جناوېن خه ففخ، اکدوند جهتېن وم «مېخی» الفبې لوفچ. ید الفبې مس نقشې ات علومتی مرحله یېن طی کینت. قسمی ادې لوفچ ست فنیقی یېن، کلدونی یېن ات آرومی یېنېن وم اصلاح چوړچ. ید اصلاح سخن خأط ادې آرومی نوم تی شهرت ومندخه، اس یکمصرف قریب شرق اند افغونستون، هند ات ایران اند منتشرسخت ات نو خأط پېذا ذېخن مبداء تعیین سوډ، اس دگه طرف یونونی ات لاتینی اس وم منشأ انجوّفچ. ووّفدم ات وېستم ق-م آرومی رسم الحط بحر یونندی ترهّند، آرومی، فنیقی، یا هندی

معنی ید خأط وېفند نست، اما سادات ابتدایی. یونفشت: موگمون تی اچ زفند ابتدایی حالت نست ات دس زف شچ جهون تی نست؛ دوند جهت ادې تکامل اند دس خاص کارېن نست ات فکث کارته یی رقم پېش نه تیزد(۶) دکتور خانلری اډومه ذید ات لوفد: وختی یتچ ادې مردمېن بېن ارد رابطه یېن ات احتیا جېن زيات سخت ات اکدی وختند خأط پېذا ذېخ. وختا خأط پېذاذېد، یاآنکامل کینت ات بعضی اس جوّمعه یېن اندی تکامل نه چوړچ. باید لوفچ سوډ ادې، خأط تکامل چیداند مختلف درجه یېن. هم لوفچ سوډ ادې، یی جوّمعه زېونی اند خأط خه نه فېد، وند نقص یا یو جوّمعه عقب موندأ. دس رقم مردم ات طایفه اند ممکن لپ بشأندات جالب فرهنگ فېد.(۷)

خأط اساس پېذايېن جهون ید فذج، اول یی چیزی نېنون ذېد بعد وی تصویرتأزېن، ددوی تصویرساده دی کنېن ات بعد اکوسادأ تصویرشکل رقم تی نېنون ذاذج سذج. اکدی رقم تی خأط تحول ات تکامل کینت، یاذذ تاشچ وختېخ. باید لوفچ سوډ ادې خأط اند خفا مرحله تحول ات تکامل چیدند:

اول مرحله- نقشـت نگارتی خأط: دم خأط قتیهرتأم خوخیال ات اند بېنأ نقشـت ات نگار رقم تی دگه یېن ارد نېنون ذید. دم خأط اند خاص زف نست، بافت لوفد اوادې، ید بېن المللی خأط ففخ. قدیم مصری هیروغلیف خأط دم خأط اند دم اصلاح سخن خأط.

دیوم مرحله - علومه داریانمود اری (ideagramme) خأط: ید خأط ادې هرنوم، خای. ذات نوم یا معنی نوم ارد خاص علومه ات نېنونأ قراردېن. دم رقم خأط اند باید اس لغات ات کلمه بېن تعدادتی علومه بېن کار زانېچ

مخچولا داريگم مايه اي پانا جواني باديان دېگم، مورچس بجستا بکار اېگن، کودن کودن، بادام او انخود به موني موني دېگم بکار آپن شيطاني نه کاکن کوټا او گوشنگنه اتياگن کنا حويله گريانگ ميني پندام تانوکم او مېنا تانوک پنده اېدواس ورېنجا خوراک کمکوی نخود گي يوو وظيفاتي اېوا وټوا به اگم مېگم دماکم او ارکوتي نخود دانای چار يا پنج باکومېنا پورۍ وامي گي اسانديدي پشی تى آلېندي کوتي دانا بابا کچم مېنا گلا ټېک پورابگه اگم تاراگم اېکلا ورېنچ چنوا بو سخت ناجور ورېچ يکن له کنۍ کوتي موکه آس جېوپوي او کوټېنا تانوک ډپۍ درېوبا تستوي اېه هيران کوي بگم شفا خانابگه نېگي دستي آمولانس اېره ويا سرک بند آمولانس ارکاو ارنډ خو بلکل سرگه موټر پنا دستي کټه جېتا ورېنجه پوو شفاخانه يه پولېگن ډاکتران خبر بېنچ دستي تذکېرا اچه گن چارجه تذکېرا عاجل اطاق بل امبلي گنه گن ډاکتر ننا شلېک چپن وړۍ دستي عاجل کوټاس دروازۍ بند جم ورېنچ خاصکر تانکوارۍ خپا او مه وري تسل ديا بېنچ يه گالايه اى ډاکتر عاجل کوټاتي نېک آواز ککن مريض کوما حالته آس مې انتي BR+ آش درکار شي جم ورېنچ ډاکتر انتي پورا بېچ اېکلا مېکاپک مېنا اشېم گوراخه وريا مياپک مېنا گورا، يه وخته اي ورېنچ گي جمه دي آخر تستوا اېک امبلاېدي مه پڼوۍ ورېنچ بيل لېل ټه لى چپن او مېنا منجنا اتو ډاکتر انتي آواز ککن اى ډاکتر صاحب اما خاندان جم BR+ آش داريانگس مېنا اشېم گورا اله روند که، ډاکترى مي گن ۲۰ سى سى آش درکار شي مه ورېجي مۍ گن ډاکتر صاحب مم سي سي ميسى شره نه مولانگ اله بوچکايه اچا او مېنا اشېدي بوچکايه پو،رونا يا او ناجورۍ کوما حالي نجات ديا اگر گه مم به آواز کوام گي مېنا اشېم گوردا خو مه زوراور ورېنجي انخول همت دپوروا آواز ککن گي جم اغتي دک کچپن نه مولانگ يو دستي ملتنا اټېگ او کاو ساعت نېتا ډاکتر پله بو ازوانېک او جمني ډاکتر آواز ککن مبارک تيان ناجور کوماتي نېک او انشالله جورېا، مم مه ورېنجس غيرت او مه وري ورېنجا محبت او وحدت انتي هيران مېگم کاشکي امه بنداگان به مخول تېسای. ... ادامه دارا

(خېړنوال عبدالملک لاموال)

ظهیرالدین محمد بابر در سراسر «بابرنامه» ایل و قشون محمد خان شیبانی را «اوزبیک» نامیده است. همچنان، محمد صالح صاحب اثر «شیبانی نامه» در اثر خود این واژه را به مفهوم قبیله به کار برده است.

وامبری واژه «اوزبیک» را چنین توضیح داده است: واژه «اوزبیک» به معنای کسی است که سرورخویشتن است و مستقل زنده گی می کند. جای شگفتی نیست، که این واژه در میان مردمان مجارستان از لقبهای بزرگ و شریف شمرده می شود. این را می توان در سند های دید، که تاریخ نگارش آنها به سال ۱۱۵۰م. باز می گردد.

به هر رنگ، با وجود آنکه وژه "اوزبیک" با معناهای چون: "اوزی -بیگ" (خودش بیگ)، "اوزیگه-بیگ" (به خودش بیگ) "مستقل بیگلیک" (بیگی مستقل) در منابع مختلف به کار برده شده ولی معلوم نیست، که در قدیم این واژه دقیقا دارای چی مفهومی بوده، است. گفتنی است، که نوایی و بابر در آثار مختلف شان خود را «تورک» و زبان خود را نیز «تورکی» گفته اند. چنانکه نوایی می گوید:

اگر بیر قوم، یا یوز، یوقسه مینگ دور
معین تورک اولوسی خود مینینگ دور.

ظهیرالدین محمد بابرشاه برای یک تن از میران هندوستان به نام نظام خان که خیال نافرمانی در سر داشته، این قطعه را نوشته و فرستاده است:

تا تورک ستیزه مکن ای میر بیانه
چالاکۍ و مردانگی تورک عیان است
گر زود نیایی و نصیحت نکنی گوش
آنچاکه عیان است چه حاجت به بیان است.

هم اکنون نیز بسیاری از اوزبیکهای سالخورده در شمال افغانستان خود را «تورک» و زبان خود را «تورکی» می گویند، همینگونه، بسیاری از مردمان جنوب هندوکش نیز شمال افغانستان را تورکستان می نامند.

کښتنې يوښې(ملاحان) انتشار پېداکښت ات اکدی وختند تر «مدیا» ات پس اس دی تر «فارس» مس تشرېخ. دم خأط تکمیل چید جهتن «مادېن» ات هخامنشی یېن پس اس دی یدې قدرت به دست ځېن پاتښایی جوړېن، لېث تلاش ات کوښښ کښن ادې خو آریونی زځېن ارد بدؤن اس آتورات سوْمی حرفېن نو حرنېن مس اختراع کښن.

ترافوُنستوُن آروْمی رسم الخط یا اس هند یا اس ایروُن یا اس فرث طرف یثج. اکدی رقم ادې هند ات ایروُن خاک اند اروْمی خأط نمؤنه کشف سدج، ترافوُنستوُن مس کتیبه یېن کابل موزیم اند یست ادې لېث مهمېن. داؤ کتیبه یېنېن ژېړېن تی مثلث مغوُند نقشج سخ ادې بنام «کتیبه درونته» یادېن ات دی نوْم تی مشهور سخ(۵)

دکتور پرویز نائل خانلری ییواس اېرونی زېوُنشناسېن خو«زبانشناسی وزبان فارسی» کتاب اند نقشت: بعضی نفرېنېن معتقد ادې، اول اشاره وسیله تی زف (زبان به وسیله اشاره) فث ات بعدگأپ ذېدتی زف (زبان ملفوظ) پېدا ذېخ. خانلری ادؤمه ذیدات لوُفد: موشخصی عقیده ید ادې، داؤفرت رقمېن یکجایی تکامل چوړج.

مثلاً الألف حیوونېن حین وختند هم صدا تاژېن ات هم یی حرکت نښوُن ذېن. مثال: کد درنظرانچأ فأم. یوهم جفت ات هم خودم سیج ذید. یونقشت: الألف ادعا کښن ادې نقاشی ات طراحی اس گأپ ذېد پېښدی فُذج. دېف نفرېن اند دېف نظر خانلری رد کښت.

دکتور خانلری ادؤمه تی نقشت: بعضی اشاره زځېن ادې لپ پېښرفته ات کاملېن. مثلاً خبث مأش گأپ ذېد وختند هرقسم حرکت انجام داؤأم. الألف قومېن بین ارد اس اشاره یی زف کارزانېج سوُد. مثلاً امریکایی سرخ پوُست قومېن خومقصد بیوُن چیداوارد اس حرکتېن ات اشاره یېن لپ استفاده کښن، یعنی به دی

سوُد ات الفبی دم خأط اند بکارنست. دم رقم خأط اند لېث شکلېن ات علوْم یېن ادې بعضی وختېن وېث علوْمتېن اند دېف تعداد اس هزار مس نړچیدج. آخری مصری خأطېن، بابلی ات قدیم آسوْری مغوُند.

اریم مرحله – صدادار یا آهنگی خأط: ید خأط ادې هر حرف ات شکل ته یی صدا ارد کاریادادات آهنگ بدأل چید قتیتره کلمه یا لغات معنی مس بدأل سوُد. ترچینایی خأط اس علوْمتی ات صدادار (صوتی) صوتی خأط تشکیل سخ.

خْثارم مرحله – الفبایی خأط : ید خأط ادې هر حرف دمنداس یی مخرج نماینده گی کښت. داؤ مخرجېن ته الألف وخت اول یا مصوت، الألف وخت کانسونانت یا صامت اداکښن ات اس حرفېن ترکیب ست یا یکجاست ته لغات ات کلمه یېن جوړسېن. اسلامی، لاتینی، سوْمی ات هندی ته فکت الفبایی خأط حساب سېن(۸)

منابع موخډېن

۱- بهار، محمد تقی. سبک شناسی یا تاریخ تطوّرنثرفارسی. تهران، چاپخانه خودکار: ص ۵۵.

۲- نیساری، سلیم. دستورخط فارسی. تهران، وزارت فرهنگ اسلامی: ۱۳۷۴، ص ۳۷.

۳- میشل، مالرب. زبانهای مردم جهان(ترجمه عفت ملانظر). تهران، شرکت انتشارات علمی وفرهنگ: ۱۳۸۲، ص ۹۵.

۴- کهزاد، محمد علی ودیگران. تاریخ ادبیات افغانستان. پشاور، کتابخانه رشیدیه وکتابخانه نشراتی اقراء: ۱۳۸۳، ص ۳۵-۳۶.

۵- کهزاد ودیگران، اثرقبلی صص ۳۶-۳۷.

۶- خانلری، پرویز نائل. زبانشناسی وزبان فارسی. کابل، مؤسسه نشراتی ح.د.خ.ا: صص ۱۳-۱۴.

۷- خانلری، اثرقبلی، صص ۲۳ – ۲۴.

۸ – بهار، محمد تقی، اثر قبلی، صص ۵۶-۵۷.

تۍپلنه کې لوټ‌نامه‌نه نقش او اهميت..

تۍپلن او ممالک‌نامه منزي سيال کېري‌يو او حتی هربکۍ موخپوډمديک‌نه بکي دنيا کې وټلي پوښانماڼکې پېده‌يو او تانؤ تۍپلن او هېوادانکې يک همېشه دريسن ارال، نېکبختي، خوشحالي او يک سالم نظام او سالم تۍپلن بخشي‌يو.

امه‌ني اجتماعي زېنتېليک کې لوټ‌نامانکې تعليم او تربيه لو مهم او ضروري تيني، شيلانکې زې تعليم او تربيه يک سالم انساني لقله شخصيته‌ني مهم او وړوټي ډېو تينېت. يکوله تعليمي او يا يکوله تربيه يي، نه يکوله ووی زې انساننه شخصيت وړوپان نه ديمان، بلکې تسه‌نه اجتماعي زېنتېليک بي ځيکېلي زانان ديمان.

تعليم او تربيه دؤمي مهم تينېت. تعليم مانوښانکې علم او تربيه مانوښانکې مانوښيار (سړيتوب) لېره‌مان. تربيا کې خلک تانؤ فوک‌نه، تانؤ آموکلتي‌نه، وټپلننه او ملت‌نه ارتباطي مسووليت‌نام هيليمان او تسه‌نه عملي کېريک‌نه توصيه تسانکې کېريمان يا تسانکې عملي کېريک‌ني فنت تم‌نام لېره‌مان. اشيکې حاله کې زې تعليم تسانکې يکوله اتې او واري تخنيکي او علمي موضوعاته‌نه بارا کې معلومات تيمان. ووی تربيه تيني زې يک مانوښانکې مانوښيار، وټپلنه کې اجتماعي ارتباطاته‌ني او مسووليت‌نامه‌ني هيلاه او تسه‌نه عملي کېريک‌نه توصيه کېريمان او تسانکې تانؤ هېواده پېنه، خلکه پېنه، ملي مقدساته پېنه، ملي تاريخه پېنه او ملي گېته‌نامه پېنه دفاع لېره‌مان. تربيه انساننه زېنتېليک کې وجدانه حاکميت‌ه مسلط کېريمان. بالاخره ووی تربيه تيني زې امه پېنه يک احساس‌وډه، وجدان‌وډه او مسووليت‌وډه انسان وړوپه‌مان.(۳)

ډل ډل بارنامانکې کنديک ټيمېت زې طبيعي باتي تيني تانؤ فعاليت‌نامه کې او تم‌نامه‌ني کېريک او تعين کېريک کې فنتلېره نامانکې بي ضرورت لريمېت، نو بايد لوټ‌نامه‌نه لقله فنتلېره بي‌يو او تشويق بيتېتېو.

- لوټ‌نام همېشه ډلېره‌نامه‌نه مشوره او فنتلېره‌نام شوډيمېت او لوميز تسه‌نه عملي کېريک‌نه کوشش کېريمېت، نو ډلېره‌نامه‌نه صادقانه مشوره او فنتلېره‌نام لوټ‌نامه‌نه زېنتېليک رتۍ تۍونگي اغېز کېريمان زې اسؤ لوټ‌نامه‌نه سالم تربيه وټپلننه نېکبختيه‌نه او موخپوډمديک‌نه سبب گيريمان.

تۍپلنه کې لوټ‌نام واري لو مهم مسووليت‌نام لريمېت زې تسه‌نه اجتماعي زېنتېليک کې لو مهم تينېت، اتې تسه‌نه کته ياداه کېريمېک:

لوټ‌نامه‌نه وړتيا او مسووليت‌نام

ووی زې الله ﷻ يي انسانه اشرف المخلوقات زيگۍ تۍس او تسانکې دنيا‌نه ساپ موجوداته رتۍ تسلط، بيار او برتري ټي تۍس، نو اسه‌نه نېرۍ انسانه اينټي بي مکلف کېريۍس زې بۍ او کخه‌نه منزي فرق کېري‌يو. بۍ آنکې بۍ او کخ آنکې کخ جه‌يو. بۍ پنه ډيايي او کخه‌نه مخالفت کېري‌يو. صلاحيت او مسووليت يک سيکانه دؤ موخ‌نام تينېت، صلاحيت‌نام مسووليت‌ه پېنه علاوه جنايته‌نه علت گيريمان او مسووليت‌نام صلاحيت‌نامه پېنه علاوه ناکامي‌ني او ناأميدي‌ني علت گيريمان زې تسه‌نه لقله مثال امه تانؤ وطنه کې پره‌تيسن ايشوډش فېلي‌نامه پاشي اسه مشکلات او کخ اعماله مشاهده کېري بمېک.

لوټ‌نامه‌نه عمد‌ه مسووليت‌نام ايېن روي تينېت:

۱- سالم تربيه او نارادي هيلاه

۲- فوک پياناه

۳- سالم او مکمل هيلاه

۴- تۍرکمن هاي افغانستان (ايشچي نينگ دري ديلده يازان مقاله لاري نينگ تۍپلامي)

۵- جيحون نامه (شعرلر تۍپلامي)

۶- تازه بهار (مثنوی)

۷- گويز آرزولاري (دۍرتملر)

۸- تۍرکمن فولکلوري

... ادامه دارد

ابوريجان البيروني نين دۍرموش...

جغرافيه نقشه‌سي نۍ دۍرۍپ دير. بيروني اروپالي عالم لاردان ۴۵۰ ييل اوښ امريکا قاره‌سي نين باريغي نۍ تخمين اديپ، اوښ اثرلرينده بيرناچه گزه ک يازيپ دير. بيروني نين گوښاتار نيم کره سينده اولۍ غۍوري يرين باريغي باره داقۍ فکري ۱۵- ۱۶ عصرلارده تصديق لانيور. بيروني ير تۍره گينين اوښليغي نۍ اولچه مکده تازه اصول، رياضي اصولۍ ايشلاپ چيقيپ دير (محمد جانوف، ۲۰۱۷: ۹۷).

غزنه لۍ کۍشکۍنده ايشلان وقتۍ، يعني ۱۰۱۷- ۱۰۴۸ ييل لارده ابوريجان بيروني دنيا علمينه اولۍ غۍوشانات غۍوشان مشهور علمۍ ايش لريني يازيپ، انچه اثر دۍره دپ دير. اوښين مهم اثرلريندن بيرۍ "جيودوزۍ" اتلۍ کتابۍ دير. بيروني، بو اثرۍ ۱۰۱۸ ييلينده يازيپ باشلاپ دير و ۱۰۲۵ ييلينده تمام لاپ دير. بيروني نين بو کتابينده يرين جيولوژيک غاتلاق لارينۍ، داغلارين دۍره مگيني، غۍوري ير بيلن دۍزلرين يرلري نين اۍيتگه مگيني بيان اديپ دير. بو کتابين ۴-نجۍ بابۍ نين سوښنده ير آيلانيشي نين اوليليغي نۍ اولچه مک حقه‌فکر بريپ دير (آچل او، ۲۰۲۲: ۲۶). بيروني بو اثرده کات شهري نين مساحتۍ نۍ و جغرافيه گيتليگۍ نۍ

بيروني نين بيزلره ميراث غالديران اثرلري نين ايچينده ديل شناسليق و ادبيات علمينه دگيشلي اثرلري هم بۍلوپ دير. بيروني ايلکينجۍ بۍلوپ، شعر اولچگ قاعده لاري نۍ (سانسکریت و عرب عروضۍ) علمۍ غارشيلاش‌ديرمالي بوۍنچه اۍره نن عالم دير. اول اوښ نين "هندوستان" اتلۍ علمۍ ايشينده، قديمۍ هندۍ "چندو" شعر اولغاميني اۍره نيپ دير و ذکر اديلن شعر اولچگ لري نين عمومي تفاوت لارينۍ تايپ دير. بيروني عالم لارين ايچينده ايلکينجۍ بۍلوپ، شعر اولچگ لري نين چپرچيلک اهميتينه دۍشۍنمه گۍ باشارپ دير. اول قديمۍ هندۍ و عرب شعر اولغام لارينده، بوغۍون لارين حيل و خصوصيت ليلگۍ نين اساس بۍلوپ دۍريون عمومي ليغي نين باريغي بابت داقۍ نتيجه گليپ دير. بيروني ۱۰۳۱ -نجۍ ييلده "تکاسم الاکالم" (کلمه لرین بۍلۍنيشي) اتلۍ اثرينۍ يازيپ غۍوتاريپ دير. ۱۳ نجۍ عصرده ياشان عرب جغرافيه دانۍ ياقوت، کۍپلنچ اوښ ايش لرينده بيروني نين "تکاسم الاکالم" ديين اثريندن پيدالانپ دير (الله بردي او، ۲۰۱۹: ۲). بيروني نين "هندوستان" اتلۍ مشهور اولۍ اثرينه، گوښاتار و گوښدۍغار عالم لاري طرفيندن يوقاري بها بريليور. شۍل ساندۀ دانشمند و.ر. روزن، گوښدۍغار و گوښاتارين قديمۍ و اۍرته عصرۍ علمۍ ادبياتي آراسينده شۍونگه منگزش اثرين يوقديغيني بيان اديپ، يوقاري بها بريپ دير (سيدجان او و عبده شوما او: ۳۱).

بيروني، "هندوستان" اتلۍ کتابينده هندوستان اولکه سينده ياشيۍون خلق

تۈپلنە كېلىپ لۇپنامە نە اھمىيت او نقشە نە موقف او دلایل پلل تینېت او امه تانؤ اجتماعی زېنتېلیکه كې تسؤنه فعالیت نامه نه شاهدان تینېك، خو گيري بي ضروري زانیمېم زې تۈپلنە كې لۇپنامە نه اھمیت نه مخصوص او تعین بیسن نقشه نه بعضي دلایله نه كټني یاداوه كېریکه:

- مجموعي روي لۇپنام پاغزه احساسات لریته تیمېت، تانؤ وطن او وطنوال آنکې خدمته نه ډېوه كې قرباني او هله زله آنکې تیار تیمېت. - لۇپنام لو انرژي لریته تیمېت، كه كېني اسؤ منزې یېېك اس پره تاوه او فنتلېر نه (لاریسونه) بؤوه بؤ، ایمې كېري مېت زې فؤك او وطنه شخي اسه انرژیه یك لو مفید فنتي ټي استعمال كېرېتي یو او كه تسؤ آنکې مناسب فنتلېر نه بؤوه بؤ؛ نؤ اسه نه خطرات تینېت زې ایمې لۇپنام منفي احساساته نه، ناسم فكرنامه نه او فعالیت نامه نه ناخیر (بشار) بیتیتېو، نؤ این وجه یې ټي اسؤنه شخصي زېنتېلیك او ملت دؤمي زیانمن بیته، یعنی اتې فایده ودي سرمایاني استه نه ټیکه نه وجه یې هم لۇپنام او هم بي امن وطن زیانمن بیبه. (۴)

- لۇپنام تانؤ پؤده مې یك لیگاله اینده لریمېت، كه اسؤنه سالم تربیه بیبؤ بؤ او تسؤنه شخصیت لقله تربیه بي بؤوه بؤ، نؤ ایمې تۈپلنە كې تانؤ مسوولیت نامه تانئ پانیمېت او تانؤ احساس او دركه نه مؤخې تۈپلنە كې مشكلاته نه منز نه گاییکه نه او نېكېختیه نه آنیکه شخي ټم او فعالیت كېرېمېت او نؤنگه نسله نه سالم تربیانه او هریکه نه زېنتېلیکه كې یك پلل مستقبله شخي اغېز ودي فنتلېر نه نام او ټم نامه كېرېمېت او تانؤ اخلاقي مسوولیت او مكلفیته نه مؤخې تانؤ جیته نؤنگه نسله نه خدمته كې فؤكه مصروف ساتیمېت.

- لۇپنام زېنتېلیكانکې ایخین فنتي تیمېت او اجتماعی زېنتېلیکه كې تانؤ ټم ناما ئكې او فعالیت ناما ئكې ییزانیاری هرې بئ كېرېمېت او

۴- شخصیت نه ژؤپاوه

۵- وعداني او مسوولیت ودي امؤكټي ني تأمین
۶- وطن او وطنواله نه خدمت او مۆخؤدمدیکه نه ډېوه كې پلل روي مسوولیت نه پؤنز بسن نقشه نه گۆیکه منزې یك لقله مفید او اجتماعی شخصیت ژؤپاوه. (۵)
... ادامه لریمان

عبدالمجید ایشچی نینگ شعرلرینده...

تحقیق اصول لاری

بو علمی و تحقیقی مقاله نی یازماق و حاضرلاماقده، کتابخانه یی تحقیق روشی نینگ تحلیلی- توصیفی اصول لاریندان اؤلانیلدی.

اساسی سؤزلر، (واژه های کلیدی): عبدالمجید ایشچی، مهاجرت، افغانستان تۆركمن لری.

عبدالمجید ایشچی نینگ دیریچیلیگی

عبدالمجید ایشچی افغانستان تۆركمن لری نینگ گۆیچلی یازیچی و شاعرلاریندان بیرى بؤلۇپ، ۱۳۲۷- نجى هجرى يىلده قندوز ولايتى نینگ قلعه زال ولسواليغى نینگ آق دپه اۇبه سينده دنيا اينىپ دىر. عبدالمجید ایشچی، باشلانغېچ و اورتە مکتب اۇقوۋلارینی قلعه زال ولسواليغى و سمنگان ولايتى نینگ تاشقرغان ولسواليغينده و یۇقاری اۇقوۋنى سویتلر بیرلیگینده (اتحاد جماهير شوروی سابق) غۇتاریپ دیر.

اۆلكا نینگ دۆرلى ولايت لارینده معلم چیلیک مقدس وظیفه سینى، تخر دیر، بامیان ولايت لاری نینگ تعلیم و تربیه سى نینگ عمومی مدیرلیق وظیفه سینى و دۆرلى حربى قطعه لارینده افسرلیک وظیفه سینى بجرن دیر. سۇنگى بیلن عبدالمجید ایشچی ۱۳۸۱- نجى هجرى يىلینده عالم دان اؤتوپ دیر. مرحوم عبدالمجید ایشچی نینگ اثرلری شولاردان عبارت دیر:

۱- مهاجر غوشلار (شعرلر تۇپلامى)

۲- مخدوم قلى و آتالار سۆزى

۳- تۆركمن شاعرلاری

هم بیان ادیب دیر (نورخان اوف، ۲۰۲۱: ۸۷۶). ۱۰۲۵-۱۰۲۷ يىلل لار آراسىينده يازیلان ریاضی علمی نیئ دۆرلى پؤداقلاری نیئ اؤز ایچینه آلیؤن "حورдалار" آتلى کتابى، کره زمینه، شؤیله- ده ستاره شناسلیغه باغیشلاپ، "جای لارین مرکزى نى کسگیت له مکده آزموت لارین تگه لک لرینى پیدالانماق حقینداق" آتلى کتابى غۇللانمه اساسینده اؤلانیلان اثرلرین کأبیری دیر. "کنومیکس"، بیرونی نیئ فزیکه، ریاضی و نجوم علمینه دگیشلی یازان دؤیپ لی ایش لری نیئ بیرى دیر. بیرونی، "ییلدیزلار حقینده علم" آتلى ایشى نى تحقیق علم لر بیلن غیزیقلائیؤن ریحانه آتلى بیر عیاله باغیشلاپ دیر. بو کتاب ده جیومتری، نجوم، جغرافیه، کرونولوژی علم لرینه دگیشلى معلومات لار یرلشیدیریلیپ دیر (الله برردى اوه، ۲۰۱۹: ۲).

بیرونی نیئ مهم علمی ایش لریندن بیرى هم "کرونولوژی" آتلى اثرى دیر. بو کتابى نیئ اؤستؤنده ۱۰۰۰- نجى يىل لارده ایشلاپ باشلیؤر و ۱۰۰۳- نجى يىلده دؤلى یازىپ غۇتاریؤر. بو علمی ایشینده گتیریلن اتنوگرافی معلومات لار اؤزى نین غایتالانیمؤن عجایب لیغى بیلن تفاوت لانیؤر، آیراتین هم اورتە آسیا یؤرت لارینده، سغد و خوارزم منطقه لارینده ایلاتین اۇبه حیاتی، غیلیق- خاصیت لری نیئ، بایرام لاری نیئ، دأپ- دستورلاری نیئ، غیلیق لاری نیئ، دینه اؤیمالاری نیئ بریلمه گى اثرین ارزشى نى آرتدیریؤر. بو کتابده خوارزمین ۱۰-۱۱ عصر تاریخی باره ده مهم معلومات لار بیان ادیلیؤر. بیرونی، بو اثرده مسلمان عالم لاری نیئ ستاره شناسلیق جدولی نى هم یرلشیدیریؤر (الله قوف: ۲۰۱۱، ۳۰).

لارین دأپ- دستورلارینى، هندوستان جغرافیه سى نى و اؤ بیلن باغلانشیق لی ستاره شناسلیق علمی نى بیان ادیب، عالم برج لار، آی فضالاری نیئ اؤیتگمه لری، هندى دور لری، قمرى و شمسى تقویمی، آتمشیش ییللیق مشترى آیلاو آت لاری حقینده- ده معلومات بریپ دیر (باباخان اوف و باشغه لار: ۲۳).

بیرونی نیئ ینه بیر اؤلى علمی ایشى "مسعودین قانونى" آتلى کتابى دیر. اؤل، بو کتابى ۱۰۳۱- نجى يىلده یازیپ باشلاپ دیر و ۱۰۳۳- نجى يىلین آخرینه چنلى یازىپ غۇتاریپ دیر. بیرونی، بو اؤلى و شاه اثرینی سلطان مسعوده باغیشلاپ دیر. کتابین آدینه غارامازدان، عقلدارین بو کتابى، اساساً ریاضى نیئ و ستاره شناسلیغین مسئله لری نى اؤز ایچینه آلیپ دیر. چونکه، بو ایش ده ستاره شناسلیغین یکه جه اؤرى- ده اؤنئین دؤیپلى مسئله لری نین هیچ حایسى سى- ده یاد دان چیقاریلما دیر. شؤیله ده کتابده مثلثات، ریاضى، جغرافیه و علم نجومه دگیشلى معلومات لار گئئیشلیین اؤز بیانینى تاپیپ دیر.

بیرونی مسعودین دورینده ابوبکر محمد بن ذکریانین ایش لری نیئ بیبلوگرافی سى نى دؤزۆپ دیر. ذکریا راضى نیئ مدنى میراثى نیئ ادبى لشمگینده بیرونی نیئ "فهرست" دیین ایشى نیئ اؤلى اهمیتى بار. اؤل راضى نیئ كۆپ اثرلری نى، آیراتین هم کیمیا، طبه هم- ده فیلسوفه دگیشلى لرینى یغناپ دیر. "فهرست" ده ذکریا راضى نیئ دینّه بیر کیمیا علمینه دگیشلى تحقیقات لاری دیر. شؤ یغیندى- ده بیرونی راضى نیئ فارمسیندن یازان اثرلری نیئ ۵۶ سانى یادلاپ گچیپ دیر. بو کتابده راضى نیئ اثرلری نیئ ۱۸۴ سانى نیئ آدى یرلشیدیریلیپ دیر. ... ادامه دارد

تفکر

TAFAKKUR
MONTHLY

د ورونو قومونو د ژبو او ادبیاتو انستیتوت علمي- څېړنیزه، ادبي او فرهنګي میاشتني جریده

مسئول مدیر: څېړندوی شریف الله سانېن
مېتمم: څېړنپوهه عاطفه نورستاني
کتنپلاوی: څېړنپوه خیرمحمد حیدري، څېړنوال عبدالمجید ندیم، څېړندوی فریدالله فرحان،
څېړندوی شریف الله سانېن، څېړندوی نوریاغدي نور
کمپوز او ډیزاین: ش. سانېن
د اړیکې شمېره: ۰۷۷۷۴۶۱۱۷
برېښنالیک: Informationasakabul@gmail.com
په دې جریده کې له سرلیکنې پرته، د نورو لیکنو سپیناوی په خپله د لیکوالو په غاړه دی.

اکاډمی علوم افغانستان
معاونیت علوم بشری
مرکز زبانا و ادبیات
انستیتوت زبانا و ادبیات اقوام برادر
مدیریت جریده تفکر

آدرس: اکاډمی علوم، انستیتوت زبانا و ادبیات اقوام برادر،
مدیریت جریده تفکر، شهرنو، کابل- افغانستان

تفکر میاشتنی

۱۴۰۳ ل. کال لیندۍ- مرغومی (قوس- جدی)،

پرله پسې (۱۴۶-۱۴۷ه) گڼه،

(۹-۱۰مه) گڼه،

څلورم مخ،

عبدالمجید ایشچی نینگ شعرلرینده هجران و مهاجرتینگ تصویري

معاون محقق روزی محمد عمر

(۱)

ترکمني

غیسغه مضمونی (چکیده)

افغانستان توورکمن معاصر شاعرلاری نېنگ ایچینده یاش اؤلی، اؤرته یاشار و تازه یتکینچک جوان شاعر لاربار دیر. بؤ شاعرلارینگ بیر خیل لاری مدرسه اوقوؤلارینی اوقان لار و باشغه بیر خیل لاری بولسه مکتب ده و یوقاری اوقوؤلارینی اوقان دیرلار. بؤل شاعر لاریمیزینگ همه سی وطنینی چین یورکدن سؤیوؤپ، وطن سؤیگېسی و مهاجرت دؤغری سیندا غوشغی لار آیدپ، آیدان غوشغی لارینده وطنی سؤین دیگینی و مهاجرتینگ غیپن چیلیغینی دؤشوندیرپ دیرلر. بؤل شاعر لاریمیزینگ همه سی "سؤیگی، وطن، علم، اخلاص و شونگه مینگزش مسئله لر دؤغری سیندا" سؤز گچیرپ، صوفی الله یار، مخدومقلی فراغی، محمد ولی کمینه، ذیلی و ملا نفس یالی شاعر و سؤز استادلارینگ کتابلارینی اوقاب، شونینگ یوزیندن شعر آیتماغه یوزلنپ دیرلر و اؤلارینگ سبکینی ایزلاپ دیرلار.

اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، ادبی، یالی مسئله لره دگیشلی کتابلاری اوقاب، معلوماتلارینی کؤیلدپ دیرلار. مدرسه اوقان شاعرلار هر بیرلری: مولانا دولت گلدی "فدائی" ملا رستم "مخلص" رحیم قل "چولاق" خواجه نفس "مساعد" ملا آقمراد "آرام" الله داد "دینماز" وشولاریالی شاعرلاردان آت تۆتؤب بلیورس.

شونینگ یالی یوقاری اوقوؤینی غوتاریپ لیسانسه بؤلان شاعر لاردان، هر بیرسی محمد گلدی "دردلی" عبدالرحیم "اوراز" عبدالمجید "توران" عبدالحلیل "ایرکین" عبدالمجید "ایشچی" معلم محمد زمان خان "ظهیر" الله بردی "محب" عبدالکریم "آیدینگ" حاجی قلی "یولداش" محمد رسول "کفاش" نور محمد قوباش "قاریزاده" محمد صفرنظر "امانی" عبدالخالق "مسکین" شیرمحمد "ینگیش" خیرالله "چلیش"

بررسی وضعیت زبان اوزبیکهای افغانستان در سده پانزده هم میلادی

بخش اول

معاون سرمحقق عبدالمجید ندیم

۱- دوره ترکی باستان

مقدمه

پیشینه تورکی باستان به سده های پیش از میلاد برمیگردد و تا سده دهم میلادی را در برمیگیرد. اثرهای شفاهی تور کهای باستان و سنگ نوشته های (اورخون یینیسی) و دیگر اثرهای مکتوب در چوب، سفال و دیگر اشیا که از مناطق مختلف آسیا و اروپا کشف شده اند، متعلق به زبان دوره ی تورک باستان هستند. مهمترین آنها سنگ نوشته های مقبره های خاقان ها و شهزاده های ترک اند که از سواحل دریای اورخون در مغولستان شمالی و کناره های دریای یینیسی در سایبریای جنوبی در اواخر قرن ۱۹ به دست آمده اند.

این نوشته ها که همه به خط ترکی -رونیک (رمزآلود) اند، بار نخست از سوی دانشمند و متخصص دانمارکی و. تامس و سپس توسط متخصص روس ر. رادلوف و دیگران خوانده شدند.

۲- دوره ترکی کهن

این دوره ی زبان ترکی شامل سده های ۱۱-۱۴ است. در این دوره اثرهای ماندگار علمی -ادبی ای چون

«دیوان لغات الترک» اثر محمود کاشغری،

«قوتدغو بیلک» (دانش مبارک) اثر یوسف خاص حاجب،

«هبة الحقایق» نوشته احمد یوگنکی،

«دیوان حکمت» اثر خواجه احمد یسوی،

«قصص الانبیا» نوشته ربغوزی،

«گلستان بالترکی» اثر سیف سرایی

افغانستان کشوری است که در آن اقوام، قبایل و ملیت های گوناگون بود باش دارند. در کشورهای مثل افغانستان که همواره در درازای تاریخ خویش در چهار راه مهاجرتها و تهاجم بزرگ اقوام و قبایل مختلف قرار داشته، چهره یی جز سیمای کنونی را نمی توان انتظار داشت.

مردم افغانستان خوش بختانه مسلمان اند. در اسلام ترک، عرب، عجم، فارس، حبش و افغان همه یکسان با همدیگر برادر و برابر اند و کسی یا قومی جز به تقوی بر دیگری برتری ندارند.

هر قوم، قبیله و ملیتی که در وطن عزیز ما افغانستان زنده گی میکند زبانی دارند، که امروز بدان تکلم و صحبت می نمایند. عادلانه و عادلانه آن است، که فرزندان آنان به همان زبان دانش بیاموزند و به همان زبان خطاب شوند و محترم شان بدارند.

میهن عزیز ما یک کشور کثیر المللیت است. در آن اضافه از ۳۰ گروه اتنیک خور و بزرگ زیست دارند. آنها در ایجاد تاریخ و فرهنگ این سرزمین، حفظ آزادی و تمامیت ارضی سهم مشترک داشته اند. از این گروه های اتنیک یکی هم مردم اوزبیک است و زبان شان اوزبیک می باشد.

زبان ترکی اوزبیک از شمار زبانهای بسیار کهن و قدیمی شرق است. از نگاه نسب، تبار و منشأ در زمره زبانهای آلتایی و از جهت مورفورلوی (ساختار و شکل ظاهری زبان) بخشی از گروه زبانهای

التصاقی و پسوندی به حساب می آید.

زبان ترکی اوزبیکی که امروز یک بخش مسلمانان جهان بیشتر در قارهٔ آسیا و قسمتی از اروپا بدان تکلم می نمایند، خط و کتابت از زمانه های بسیار دور به این سو وجود داشته و دامنهٔ گذشته و پیشینه ادبی و تاریخی آن به اضافه تر از یک‌هزار و پنجمصد سال می رسد.

اکثر زبان شناسان زبان ترکی را از لحاظ قاعدهٔ گرامری و دستور زبان یکی از باقاعده ترین و از جهت افعال از شمار غنی ترین زبانهای جهان می دانند.

در افعال زبان ترکی بدون آنکه به استعمال کلمات مرکب ضرورت بیفتد با افزودن پسوند های مخصوص می توان از فعل لازم افعال دو درجه یی متعددی ساخت، در حالی که در اکثر زبانهای جهان این امر میسر نیست و برای ادای این مطلب به کار برد افعال مرکب و جملهٔ طویل ضرورت می افتد، طور مثال: اورگنماق= آموختن، اورگتماق= آموختاندن، اورگتیرماق= ذریعه دیگر کسی آموختن.(۲:ص۸۱)

میرمیت تحقیق

زبان تورکی- اوزبیکی مانند سایر زبان‌های جهان در طول تاریخ با دشواری‌ها سخت مجادله نموده به تدریج به این سطح رسیده است. در واقع هر موجود زنده‌یی در جهان یک دورهٔ رشد خویش را می‌پیماید. بنابراین، دورهٔ رشد و ترقی زبان اوزبیکی در قرن پانزدهم میلادی بوده است. دراین دوره نیز زبان اوزبیکی به طور قابل ملاحظه‌یی به رشد و ترقی خود رسیده است. خواستم این دوره بیشتر به دانشمندان به معرفی بگیرم.

ارزش تحقیق

ارزش این تحقیق علمی دراین است، که وضعیت زبان اوزبیکی از قرن ۱۴-۱۵ میلادی به بررسی گرفته شده، نزول و عروج این زبان با درنظرداشت تسلسل تاریخی توضیح و تشریح گردیده است که، هر جزء این بخش‌ها مهم و ارزشمند است تا اهل قلم و دانش از خوبی های این زبان خوب تر استفاده نماید..

روش تحقیق

این مقاله به روش تحلیلی و توصیفی می‌باشد.

اصل مطلب

اوزبیکی از جمله زبانهای مهم و زندهٔ منطقه و جهان است، که تاریخ کهن دارد. این زبان در توسعه و تکامل زبان اوزبیکی کم ازکم سه دوره‌ی مهم تاریخی را سپری کرده است که از آنها به اختصار نام میبریم.

و «محبت نامهٔ» خوارزمی و اثرهای

صوفی الله یار پدید آمده‌اند.

۳- دورهٔ اوزبیکی قدیم

در این مرحله از توسعه و تکامل زبان اوزبیکی –از سده‌ی ۱۵ تا نیمه‌ی سده‌ی ۱۹-، که به نام «اِپسکی اوزبیک تیلی» (زبان اوزبیکی قدیم) نامیده میشود، زبان اوزبیکی به عنوان زبان مستقل در میان خانوادهٔ بزرگ زبانهای ترکی پا به عرصهٔ وجود میگذارد.

در این دوره اثرهای معتبر و مهمی از سوی آنایی بلخی، مولانا لطفی هروی، سکاکی سمرقندی، امیرعلیشیر نوایی، ظهیرالدین محمد بابر، بابارحیم مشرب، توردی فراغی، مخمور، گلخنی، مقیمی، فرقت، ذوقی، هویدا، آگهی و دیگران پدیدار میشود. زبان اوزبیکی در این دوره با اثرهای بینظیر و گران‌سنگ امیرعلیشیر نوایی به مدارج بلند شکوفایی میرسد.

شکل‌گیری زبان اوزبیکی به عنوان زبان مستقل ازسدهٔ یازدهم آغاز میشود و زبانهای ترکی امروزکه تعداد آنها نزدیک به ۳۰ زبان میرسد، به صفت زبانهای مستقل راه توسعه و تکامل را میپیمایند

آیا اوزبیکی نام شخص است یا قوم؟

نظر به روایت تواریخ اولا اوزبیک نام شخص بوده بعداً به نام یک قوم خاص مسما گردید، مثلاً: جلال الدین منکبرنی پس از آن که از سپاه چنگیز خان شکست می خورد، به هندوستان می رود. آنجا در جنگ علیه «قباچه» حاکم سند هفت هزار تن را به سرکرده گی «اوزبیک تای» گسیل می کند و «اوزبیک تای» قباچه را شکست می دهد.

همچنان، اتابیک آذربایجان بنام «اوزبیک» (۱۲۱۰-۱۲۲۵م) از خاندان مقتدر تورک بود و آذربایجان را از (۱۱۳۶م) در تصرف داشت و توانسته بود تا دادن خراج و باج گران شر «جبه» و «سوبوتای» (نام دو تن از سپهسالاران لشکر چنگیزخان) را از خود دفع کند، ولی نتوانست با جلال الدین منکبرنی کنار بیاید. این اتابیک آذربایجان موسوم به «اوزبیک» پسر جهان پهلوان بود. و دختر سلطان طغرل سلجوقی زن اوبود.

به گونه یی که دیده می شود، در هرسه مورد «اوزبیک» نام شخص است، نه نام قوم یا گروه اتنیکی معین.

در اوایل سده چهاردهم میلادی، قبایل تورک-مغول در بخشهای شرقی دشت قبچاق که به شکل کوچی می زیستند، بنام «اوزبیک» ها یاد شده بودند. پس از آن قشونهای ازبیک خان (۱۳۱۲-۱۳۴۱م)، توختامیش خان (۱۳۶۷-۱۳۸۵م) و...
ص۲

مرادی، قمر رویا ایشچی و نورالله "سخی" یالی شاعر لاریمیزدان آت تۆتۆپ بلیوریس.

باشغهدا مکتبی غۆتارب یا ده مکتب اۇقاب یۇرن وقتینده اۇقۇۋسینی تاشلاب، مشغله غینچیلیغی اۋچین یاده اولکامیزده دوام ادن کأبیر غینچیلیق لار اۋچین اۇقۇۋ سینی سۇنگینه یتیرمکدیک شاعر لاریمیزدان هر بیررسی خدایقل "یاور" فیض الله "رحمانی" وشۇلار یالی شاعر لاردان آت تۆتۆۋب بیلیوریس. شۇ نینگ یالی افغانستان معاصر شاعر لاری نینگ بیررسی ده عبدالمجید ایشچی دیر.

سۆز یاشی (مقدمه)

مهاجرت یاده هجرت سۆزی عربچه بیر سۆز بۇلۇپ، آیرالبق، اۇزاق لبق ترک اتمک لیک یالی معنی لاری آنکلاتیۇر. اصطلاحده بیر دۆرلی سبب لره گۇرا شخصیت لرینگ یادا جمعیتینگ بیر شهردن بۇيله کی شهرلره گۆچمک، تآزه یۇرت تۇتۇنماق لیغه مهاجرت دلییۇر. بۇل جمعیت چیلیک حادثه سی آدمیزاد تاریخی یالی حاسدا قدیمی بیر حادثه بۇلۇپ، مۆنینگ حاسده کان سببلری باردیر. طبیعی آفت لار، اۇرۇشلار، غۇراق چیلیق، زۇراوارق لار یالی سببلردن آت تۇتماق ممکن.

مهاجرت عمومی صۆرتدا؛ گۇنگۆنلی مهاجرت و مجبوری یاده زۇرلی مهاجرت دییلیپ، ایکی تۇپاره بۇلۇنیۇر. مجبوری مهاجرت و گۇنگۆنلی مهاجرت شخصیت لرینگ یاده جمعیت لرینگ یاشایۇن یۇرت لاری نینگ ایچینه یادا داشینه غیسغه مدت لیک و اۇزین مدت لیک یالی بۇلگه بۇلۇنیۇر.

۱۳۷۵-نجی ییلیلدا افغانستانینگ ایچ سواش لاری باشلاپ و مرکزی بیر دولتینگ یوق لیغی بیلن بیرلیکده تۆرکمن دولت ایشگارلری، شاعر و یازیچی لاری هم ایران، پاکستان، تۆرکیه و شونېنگ یالی باشغه یاد ایل لره مهاجرت اتدی لر. بۆ معاصر شاعر و یازیچی لاریمیز: عبدالکریم بهمن، عبدالمجید ایشچی، عبدالمجید توران، خواجه نفس مساعد، عبدالکریم آیدین، عبدالرحیم اوراز و باشغه لردان آد توتماق ممکن.

بول مقاله شاعر عبدالمجید ایشچی ۱۳۷۵-۱۳۸۱-نجی ییلار آرالیغینده افغانستان ایچ سواش لاری باشلاپ، افغانستاندا یاشایش غین بۇلانیندان سۇنگ شاعر ایران اۆلکه سینه مهاجرت ادیپ، مهاجر بۇلان زمانینده مهاجرتینگ غینچیلیق لارینی و وطندن اۇزاق لاشما دردلرینی و یورک دۇبغی لارینی شعر قالب لارینده آچیقلاپ بریۇر.

مقاله نینگ ارزشی و اهمیتی

بو مقاله ده، افغانستان تۆرکمن لری نینگ معاصر ادبیاتی نینگ اۇسمگینه سالداملی غۇشانت غۇشان بیک شاعر و یازیچی عبدالمجید ایشچی نینگ حیاتی دۇغری سیندا غېسغه هم بۇلسه قیمت لی معلومات لار بریلن دیر. عبدالمجید ایشچی نینگ دۆرده ن و اۇزۇندن ایز غالدیران اثرلری دینگه بیر تحقیق علم لر اوچین دأل، ایسم افغانستان تۆرکمن لری نینگ یاغدایینی دۇلی اۇرنمک اۋچین ده اهمیتی اۇلی دیر.

تحقیقینگ هدفی

بۆ مقاله ده افغانستان معاصر شاعرلاریندن بۇلان عبدالمجید ایشچی نینگ شعرلرینده مهاجرتینگ تصویری دیر. مرحوم عبدالمجید ایشچی نینگ شعرلرینده مهاجرتینگ مقامی نی، و اۇنینگ دۇره دیجیلیگینده مهاجرتینگ غینچیلیغینی بیلدیرلمگی هدف لندی. ...
ص۳